

## Het herstel van het diaconaat als permanent ambt in de kerk van Nederland

### *Het begin van het herstel: de zeventiger jaren*

De beslissing van het 2<sup>e</sup> Vatikaans Concilie dat het diaconaat als permanent ambt voor de kerk van het west hersteld zou kunnen worden was voor de Nederlandse bisschoppen aanleiding om zich te oriënteren over de wenselijkheid van deze restauratie voor hun bisdommen. Pater Otto ter Reegen S.S.S., theoloog en verbonden aan het pastoraal instituut van de Nederlandse kerkprovincie werd rond 1975 gevraagd een studie op te starten.

Hij besloot dit te doen met een aantal jonge afgestudeerde theologen die mogelijk kandidaat zouden kunnen zijn voor dit ambt. Naast een theologisch theoretische oriëntatie en een oriëntatie naar de ervaringen in omgevende landen zou dit ook een studie worden naar hoe het diaconaat zich in de praktijk van de Nederlandse kerk zou kunnen ontwikkelen. Eén van deze theologen is de schrijver van dit artikel.

Een grote rol bij de theoretisch oriëntatie op het ambt van de diaken hebben de studies van het internationaal diaconaatcentrum (I.D.C.) gespeeld. Dit centrum was opgericht in 1966 in Rome met de instemming van paus Paulus VI en een zeer groot aantal concilievaders. Het IDC zou bisschoppen kunnen adviseren bij de herinvoering van het ambt. Studie en ervaringsuitwisseling was en is nog steeds de opzet. Van 1984 tot en met 2009 was ik bestuurslid van dit centrum (de laatste 12 jaren ook president).

Een andere, niet uitgesproken rol, was de kennis die men in Nederland heeft van het diaconaat in de calvinistische kerken van dit land. De diaken in de gereformeerde kerken in Nederland is een ambtsdrager. Hij of zij is geroepen en met handoplegging bevestigd om gedurende een aantal jaren in het bestuur van de plaatselijke kerkgemeenschap de zorg voor armen en behoeftigen te behartigen. Impliciet identificeerden velen, zeker in die gebieden van het land waar de protestantse kerk sterk vertegenwoordigd is, de visie op wat 'diaconie' en 'diaconaat' zouden kunnen zijn met deze protestantse opvatting: het diaconaat is een ambt, theologisch noodzakelijk voor de kerk, omwille van haar zorg voor de armen.

Ook was de situatie van de Nederlandse kerk zelf een belangrijk issue. In de katholieke bisdommen van het zuiden had men behoefte aan een andere invulling van het diaconaat dan bijvoorbeeld in het noordelijke bisdom Groningen, waar katholieken in de diaspora leven. De bisdommen in het geïndustrialiseerde centrum van het land zochten vooral naar diakens die de kerk konden helpen bij haar missie jegens de maatschappij.

Bij dit alles speelde bovendien het groeiend gebrek aan priesters. In een aantal bisdommen was dit een reden geweest om de nieuwe - volgens het concilie geformuleerde - zending van de gelovigen zelf sterk te promoten. Daarbij had men een groot aantal voor de pastoraal gekwalificeerde leken theologen aangetrokken. Deze leken theologen en met name de vrouwen onder hen protesteerden heftig jegens deze nieuwe vorm van het ambt.

Vanaf 1975 bezocht de studiegroep onder leiding van Pater ter Reegen diverse internationale studiebijeenkomsten. De twee belangrijkste waren in Piacenza (Italië) en Kortrijk (België). Deze internationale congressen met alle positieve ervaringen uit het buitenland en met een schat aan wetenschappelijke bijdragen stimuleerden de groep om ook landelijk met bisdommen en opleidingscentra te gaan praten. Langzaamaan werd duidelijk dat het diaconaat een eigen ambt is. De diaken is géén halve of ondergeschikte priester. Het is een ambt dat naast de priester en naast de zending van de leek een eigen missie in de kerk heeft. Naar de behoefte van de plaatselijke bisschop kunnen diakens de kerk dienen. Zij doen dat in de liturgie, in de catechese en in de caritas. En met een bijzondere opdracht van de bisschop kunnen zij ook – samen met een priester, conform het kerkrecht - plaatselijke parochies leiden. De studiegroep gaf daarbij een voorkeur aan de diaconia caritatis.

In deze jaren kreeg de Nederlandse kerkprovincie van Rome de toestemming om diakens te gaan wijden. Een goedgekeurde Ratio Neerlandica zou het herstel van het ambt richting gaan geven. In

deze ratio was onder meer geformuleerd dat de diakens in de bisdommen zich in kringen na hun wijding verder zouden moeten vormen, spiritueel en theologisch. In 1977 werd de eerste diaken gewijd voor het bisdom Haarlem-Amsterdam. Tekenend was dat deze diaken, een ingenieur in wegen- en waterbouwkunde, in de pas drooggelegde polder Almere en in de daar geplande grootstad met naar verwachting vele honderdduizenden inwoners een katholieke parochie met kerken en scholen moest gaan voorbereiden. Een jaar later werd voor dit bisdom een tweede diaken gewijd, een psychotherapeut-psycholoog. Hij kreeg de opdracht om de pastorale zorg voor geestelijk gehandicapten nieuwe impulsen te geven.

*Van 1980 tot 1990: de verspreiding over het land. Het herstel van het diaconaat komt op gang en differentieert zich per diocees*

Successievelijk besloten alle bisschoppen voor hun diocees diakens te gaan wijden. Opvallend was dat iedere bisschop zijn eigen visie op het diaconaat had. De studiegroep was teleurgesteld dat de bisschoppen niet tot één onderbouwde gezamenlijke visie konden komen. Achteraf gezien was dit ook bijna onmogelijk. De toenmalige bisschoppen waren het over veel oneens met elkaar. En er waren flinke spanningen in het episcopaat.

Zo koos de bisschop van Haarlem-Amsterdam voor gehonoreerde diakens die als theologen ingezet zouden worden om op diverse plaatsen in zijn bisdom de sociale zorg van de kerk gestalte te geven. De aartsbisschop van Utrecht koos ook voor deze 'diaconia caritatis'. Maar hij wijdde uitdrukkelijk mannen die een civiel beroep hadden. Hun financieel niet gehonoreerde werk voor de kerk zou zich in de praktijk beperken tot avonduren en weekenden. Toch was er ook ruimte voor gehonoreerde theologisch geschoolde diakens.

De bisschoppen van Roermond en Den Bosch kozen eveneens, weliswaar niet uitsluitend, toch voornamelijk voor financieel ongehonoreerde diakens. Zij zouden in hun vrije tijd zich in alle takken van de pastoraal de plaatselijke priesters moeten helpen.

De bisschop van Groningen wijdde diakens die de katholieken in de diaspora van zijn bisdom catechetisch zouden leiden. Het moesten 'verkondigers' zijn. Net als in Haarlem-Amsterdam zouden het uitsluitend door de kerk financieel gehonoreerde theologen zijn.

De bisschoppen van Breda en Rotterdam kozen voor tussenvormen.

Deze verschillen per diocees werden door iedereen betreurd. Maar iedereen was wel overtuigd van de juistheid van het eigen diocesane beleid. De studiegroep had alleen kunnen bereiken dat er onder leiding van de bisschop-referent een interdiocesaan platform voor het diaconaat werd opgericht. Dit platform bestaat nog steeds en heeft slechts als doel informatieuitwisseling. Ieder diocees vaardigt een diaken voor dit platform af. Verder is er op interdiocesaan niveau regulier overleg tussen de diocesane verantwoordelijken als personeelschefs en seminarieleiding.

Toch hadden al deze verschillen achteraf gezien een voordeel. Ze stimuleerden in later jaren de introspectie. Met name na 2000 zullen een aantal bisdommen hun koers wat gaan herzien.

In deze tachtiger jaren worden ook de eerste officiële opleidingen gevormd. Sommige bisdommen besluiten om gezamenlijk een opleidingsinstituut te beginnen. In het aartsbisdom kwam ook de opleiding voor het bisdom Den Bosch en het bisdom Rotterdam. Na enige jaren zouden twee bisdommen, ieder om totaal verschillende redenen, toch een eigen opleiding gaan opstarten. De uitgangspunten van de opleidingen waren uiteraard net zo verschillend als de visies van de bisschoppen. De ene opleiding was een relatief kortdurende weekendopleiding, de ander zeer intensief. Het ene bisdom stuurde kandidaten naar theologische faculteiten, het andere bisdom voorzag in een vooral praktisch theologische cursus aan een eigen opleidingsinstituut of seminarie. Aan het einde van de tachtiger jaren waren er zo'n honderdtal diakens. Het merendeel was ongehonoreerd vooral in de pastorale praktijk van parochies werkzaam. Een aantal waren echter ook zeer bewust gezonden in de catechoriale zielzorg in ziekenhuizen, in het leger, en in de gevangnissen.

Het was een tijd dat de gewone gelovigen aan deze nieuwe ambtsvorm begonnen te wennen. Diocesen en vooral diakens zelf moesten overal uitleggen wat een diaken was en wat hij kon betekenen. Veel priesters en pastorale werkers moesten overtuigd worden dat de diaken geen bedreiging voor hen was, noch voor het celibataire priesterschap noch voor de eigen zending van de leek. Spannend daarbij waren vragen als hoe het mogelijk kon zijn dat een diaken met een beperkte theologische opleiding wel mocht preken en de theologisch gekwalificeerde pastorale werker dat niet mocht.

Met name die diakens die zich in hun zending konden onderscheiden van de priester en de pastorale werker omdat zij vanuit hun ambt als diaken een eigen bijdrage aan de missie van de kerk konden tonen, hebben het diaconaat in ons land kunnen profileren. Dit bleek, met alle verschillen die er in de diverse bisdommen waren, overal te gebeuren. Vaak had dit te maken met het civiele beroep dat een diaken beoefent. Het maakt nogal wat uit of een arbeider preekt, een huisarts, een leerkracht van de plaatselijke school of een priester en een theoloog. Ook maakt het nogal wat uit of men in het leger een aalmoezenier heeft die als priester functioneert dan wel een aalmoezenier die een van de soldaten zelf is. Beide vormen van ambt bleken elkaar zeer goed aan te kunnen vullen. Aan het eind van de tachtiger jaren ontstaat zo het begin van een grotere waardering voor het herstel van het oude ambt van de diaken.

#### *Van 1990 tot 2000: tijd van stabilisatie, waardering en een begin van theologische heroriëntatie*

Zo kan men zeggen dat aan het begin van de negentiger jaren de diaken ingeburgerd raakt in het kerkelijk leven. In alle bisdommen zijn grotere of kleinere diakenkringen gevormd conform de Ratio Neerlandica. In de bisdommen Haarlem-Amsterdam en Rotterdam vormen alle diocesane diakens onder leiding van een priester van het bisdom (Rotterdam) of onder leiding van de hulpbisschop (Haarlem-Amsterdam) één grote diakenkring. Naast hun opdracht tot studie en spirituele vorming hebben zij ook de taak gekregen om de bisschop te adviseren. Zo zijn zij inmiddels ook op dit niveau een gerespecteerd diocesaan gremium geworden. In andere bisdommen hebben de kringen zich regionaal gevormd.

Ook de opleidingen stabiliseren zich. Er komen duidelijke studieprogramma's met studiegidsen en foldermateriaal dat via de kerken verspreid wordt. De roeping tot het diaconaat wordt door bisdommen en opleidingscentra gestimuleerd.

In het bisdom Haarlem-Amsterdam wordt de aanvankelijke optie voor het uitsluitend gehonoreerde diaconaat voor theologisch academisch geschoolden herzien. Aan het diocesaan seminarie wordt een weekendopleiding gestart voor kandidaten met een civiel beroep. Binnen en buiten het diocees is hier nogal wat kritiek op. De opleiding zou te licht zijn. Het gevaar zou groot zijn dat de nieuwe diakens niet geaccepteerd zouden worden door de theologisch geschoolden. Ook priesters en pastorale werkers verzetten zich tegen deze opleiding. Maar de bisschop zet door. In de loop der jaren zou ook deze opleiding meer statuur krijgen. En de afgestudeerden zouden ook nu weer meer gewaardeerd worden naarmate zij in de praktijk hun eigen kwaliteiten en hun eigen identiteit konden bewijzen.

In de loop van de negentiger jaren komen er nieuwe impulsen om zich op het diaconaat theologisch te gaan oriënteren. Er komen enerzijds steeds meer vragen over de voorkeur van een aantal bisdommen voor de 'diaconia caritatis'. Is die voorkeur wel terecht? Ook de vragen naar diakens die functies van priesters overnemen, parochies leiden en als een soort mini-pastors functioneren worden onder ogen gezien. Nu er tussen de bisdommen de onderlinge spanningen verdwenen zijn kan men ook positief met elkaar over dit alles in discussie gaan. De sfeer verandert en wordt vruchtbaarder. Deze nieuwe sfeer zet zich voort tot op de dag van vandaag. Het is een voorwaarde om de waardevolle bijdrage die diakens aan de kerk van Nederland leveren oprecht te evalueren en de identiteit van het diaconaat verder in theologie en praktijk te ontdekken.

Aan het einde van de negentiger jaren kent Nederland ongeveer 300 diakens.

*Na 2000: Documenten van Rome. Tijd van theologische verdieping en hervorming van opleidingen*

In het jaar 1998 publiceert Rome haar directorium en haar richtlijnen voor de opleidingen (*Norme fondamentali per la formazione dei diaconi permanenti, Direttorio per il ministero e la vita dei diaconi permanenti*):

[http://www.vatican.va/roman\\_curia/congregations/cclergy/documents/rc\\_con\\_ccatheduc\\_doc\\_19980331\\_directorium-diaconi\\_en.html](http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cclergy/documents/rc_con_ccatheduc_doc_19980331_directorium-diaconi_en.html)).

Dit document is het resultaat van een wereldwijde evaluatie met een afsluitende synode onder leiding van de paus zelf. In dit document wordt, voor Nederland belangrijk, onder meer de diaken een identiteit gegeven die van belang is voor de positie naast priester en leek. En inherent aan deze positie worden er opleidingseisen geformuleerd.

Op vele wijzen wordt de eigen identiteit benadrukt. Het is een volwaardig ambt náást de priester en de gekwalificeerde leek. De identiteit zal zich kunnen realiseren in liturgie, catechese en caritas.

Middels het civiele beroep en het gezinsleven kan de diaken op een bijzondere wijze zich gezonden weten naar de mensen van deze tijd. De documenten noemen hierbij bijzondere werkvelden die voor de moderne tijd belangrijk zijn: bijvoorbeeld onderwijs en pers. Met name worden ook de ethiek en de evangelisatie genoemd.

De opleiding zal zich hierbij moeten aanpassen. Er wordt een bijna academisch niveau gevraagd. En het aantal uren en jaren dat vereist wordt, wordt aan geen enkel Nederlands opleidingsinstituut gehaald. Dit document maakt ook definitief duidelijk dat het diaconaat in de katholieke kerk wortelt in de opvattingen van de jonge kerk en de kerkvaders. Ook de bevindingen van de internationale theologencommissie hebben hun invloed. De paus scherpt de kerkelijke regelgeving op basis van deze studie aan in zijn Motu proprio "Omnium in Mentem" dec. 2009. Daarnaast is er de studie van de Australische theoloog John Collins (*John N. Collins, Diakonia: Re-interpreting the Ancient Sources. Oxford: Oxford University Press, 1990. Pp. xi, 368. ISBN 0-19-506067-9*). Ook hij keert terug naar de bronnen. De Nederlandse theoloog prof. Dr. Bart Koet (exegeet en diaken) maakt deze studie toegankelijk voor de kerkprovincie.

Al deze theologie en de nieuwe regelgeving van Rome brengen de bisdommen in hun visie dichter bij elkaar. In bijna alle diocesen is nu het merendeel van de diakens ongehonoreerd werkzaam in parochies op alle terreinen van liturgie, catechese en caritas. De twijfel voor een mogelijke voorkeur voor de diaconia caritatis is positief veranderd in een zoektocht naar wat in de praktijk wél de eigen identiteit van de diaken kan zijn op grond van de Romeinse documenten en de nieuwe theologie. Steeds meer wordt duidelijk dat de diaken tot de bisschop behoort (en dus niet ondergeschikt is aan een priester). Zijn zending binnen liturgie, catechese en caritas kenmerkt zich in zijn bemiddelende rol tussen bisschop en wereld. Hij is een "evangeliebrenger", een verkondiger. Tegelijkertijd realiseert men zich steeds meer dat het gebrek aan priesters slechts opgelost kan worden door nieuwe priesters. Diakens, catecheten en pastorale werkers kunnen in de praktijk wel wat verlichting bieden, maar zij zullen nooit echt priesters kunnen vervangen. Voor de diaken geldt dat dit ook zeker zijn roeping niet is.

Er is inmiddels ook een andere ontwikkeling in de praktijk op gang gekomen. Moge het zo zijn dat het merendeel van de diakens in parochies werkt, er is ook een significant aantal diakens gekomen die door bisschoppen benoemd zijn op bijzondere plaatsen in de kerk en de samenleving. Juist zij getuigen ervan dat de nieuwe theologie van na het jaar 2000 invloed heeft. Er zijn nu diakens als theoloog werkzaam aan seminaries en universiteiten. Er zijn diakens die arts zijn, bestuurder in burgerlijke gemeentes en in het landelijk parlement. Er zijn er journalist, hoogleraar in psychologie, ethische wetenschappen en in bedrijfsmanagement. Verschillenden zijn jurist. Ook zijn er diakens verbonden aan kerkelijke rechtbanken en diocesane curies. De hoofdaalmoezenier van het Nederlandse leger is een diaken. En de hoofdaalmoezenier van alle gevangenispastores is een diaken. Daarnaast zijn steeds meer diakens werkzaam in categoriale zielzorg.

Misschien zijn deze diakens wel een voorzichtig teken van wat het herstel van het diaconaat in de kerk van Nederland mag betekenen.

De kerk van Nederland mag hopen op mannen van de kerk die als medeburgers gerespecteerd worden in hun bijdrage aan de Nederlandse maatschappij. Zij zijn professionals in hun civiel of kerkelijk beroep, gewaardeerde collega's. Zij zijn ook in hun familie en gezinsleven herkenbaar als maatschappelijk betrokken en geziene medeburgers. Tegelijkertijd zijn zij die goede theologen die het evangelie en de missie van de kerk kunnen vertalen in juist deze concrete maatschappij waarbinnen zij leven. In hun eigen spiritualiteit, in hun manier van leven maken zij deze boodschap geloofwaardig.

Rob Mascini  
Heemstede, december 2009